

ปลา[PLA]

การเรียนรู้และลงมือปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม

ถึง บรรณาธิการแม่โจ้ปริทัศน์

อ้อมทิพย์ เมธวัชชาวนิช แคมป์ *

ได้มีโอกาสไปร่วมเรียนรู้เรื่อง PLA หรือ Participatory Learning and Action กับชาวบ้าน พนักงานสาธารณสุขตามแนวชายแดน (พสต.) ที่จังหวัดเชียงราย และเจ้าหน้าที่จากกองสุขศึกษา กระทรวงสาธารณสุขที่จังหวัดสุพรรณบุรี ทำให้คิดถึงนักศึกษาที่จะออกไปทำงานกับชุมชนและเพื่อน ๆ พี่ ๆ น้อง ๆ ที่จะเข้าไปศึกษาชุมชนว่า อาจนำ PLA ไปประยุกต์ใช้ได้

อันที่จริง PLA หรือที่เราเรียกกันว่า ปลา นี้ไม่ใช่เรื่องใหม่ บก.คงจำได้ที่เราเข้าไปบ้านเมืองนะกับนักศึกษาภูมิสังคม แล้วเขาพยายามใช้กระบวนการที่เรียกว่า PRA (Participatory Rural Appraisal) ในการรวบรวมข้อมูลของชุมชน นึกออกแล้วใช่ไหมที่ชาวบ้านมากันเต็มศาลาเอนกประสงค์ ตัว PLA นี้พัฒนามาจาก PRA ซึ่งปรับมาจาก RRA (Rapid Rural Appraisal)

หากจะพูดถึงความหมายของ PLA ก็หมายถึงการเรียนรู้และลงมือปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วม อันนี้เป็นความหมายที่แปลจากคำเต็ม ๆ ของ PLA ดูเผิน ๆ ก็อาจคิดว่ารู้ ๆ กันอยู่แล้ว แต่แนวคิดหลักของกระบวนการนี้คือ เป็นหนทางในการคืนอำนาจการตัดสินใจให้ชาวบ้าน ชุมชน ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อว่า ชาวบ้านเขามีความรู้ มีทักษะ ความสามารถในการตัดสินใจ ด้วยเหตุนี้จึงต้องให้โอกาสเขาได้ตัดสินใจด้วยตัวของเขา คำนี้ดูจะเป็นคำใหญ่นะ “คืนอำนาจ” มันจะคืนกันได้ง่าย ๆ หรือ เพราะเราคนภายนอกที่เข้าไปในชุมชนเราเคยเข้าไปอย่างผู้ที่มีอำนาจจริงๆ เพราะเรามีทั้งข่าวสารข้อมูล ความรู้ในเรื่องต่างๆ แลงบประมาณ อีกทั้งเรายังไม่แน่ใจว่า ถ้าคืนอำนาจให้เขาแล้ว เขาจะคิดอย่างไร “ถูกต้อง” เขาจะกลายเป็นคนมีอำนาจ หรือเขาจะรับคืนอำนาจได้หรือเปล่า สิ่งเหล่านี้มันฝังอยู่ในหัวเรามาเนิ่นนาน

* รองศาสตราจารย์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ตัวอย่างนั้น เรามาลองทำใจให้ว่างและปล่อยวาง ความคิดเหล่านี้ก่อนตีหม ความล้มเหลวเข้า-ออก ลัก 7 จุด แล้วมาคิดว่า พลค.และเจ้าหน้าที่จากกองสาธารณสุข เขาเข้าไปทำอะไรในชุมชน

ก่อนอื่นต้องบอกเล่าก่อนว่า เขาเหล่านี้ ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้เรื่อง PLA มาแล้ว 2 วัน พอวันที่ 3 เขาต้องเข้าไปในชุมชนที่มีการประสานไว้แล้ว เพื่อทดสอบใช้กระบวนการ ที่ได้ผ่านการแลกเปลี่ยน เรียนรู้มา ซึ่งก่อนเข้าหมู่บ้าน เขาก็จะวางแผนการเข้าชุมชนและเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ที่จำต้องใช้

เมื่อไปถึงหมู่บ้าน ชาวบ้านก็ทยอยกันมา ณ จุดนัดหมาย อย่างที่เขียนรายละเอียดเอาไว้ อาณาเขตของประตงค์ซึ่งเป็นอาคาร 2 ชั้น พอไปถึงพระบรมรูป เขาแบ่งผู้เข้ารับการอบรมเป็นสองกลุ่มเข้าไปอำเภอเดียวกันคืออำเภอบางปลาม้า กลุ่มหนึ่งไปบ้านไผ่มีง นัตพบชาวบ้านที่ศาลาวัด อีกกลุ่มหนึ่งไปที่ศาลา เอนกประสงค์บ้านโพธิ์แดง ซึ่งชาวบ้านเขาเริ่มเดินเข้ามาทีละ คนสองคน คนนี้ผู้เข้ารับการอบรมก็แยกย้ายกันเข้าไปคุยกับ ชาวบ้านในเรื่องทั่วไป จากนั้นเมื่อชาวบ้านมาครบหรือเกือบ ครบตามที่นัดหมาย (ทั้งสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ เยาวชน ผู้ใหญ่ ผู้ เด่า ผู้แก่ ผู้นำ ประมาณ 20-30 คน)ก็เริ่มกิจกรรมแรกคือ การ แนะนำตัว ช่วงนี้เป็นการอุ่นเครื่องที่สำคัญและจำเป็น เป็น บก.สังเกตใหม่ หลายครั้งที่เรารีบกระโจนเข้าสู่เรื่องหรือประเด็น ที่เราต้องการทันทีเพราะคิดในเรื่องของเวลา เราคิดว่าเวลาของ เรามีค่า แต่เวลาของชาวบ้านก็มีค่าเหมือนกัน เราต้องการเวลา ที่จะทำความเข้าใจเขา ไม่ใช่งานของเราหรอกนะ แต่เป็นตัวเรา เพื่อจะได้ว่าเราจริงใจหรือเปล่า

กิจกรรมแนะนำตัวนี้ ผู้เข้ารับการอบรมเขาใช้ "การ เติมพลัง" (energizer) มาช่วยในการละลายพฤติกรรม และ แนะนำตัวทั้งสองฝ่าย เช่นการสัมผัสภาษณ์ก (จับคู่สัมผัสภาษณ์ก และกันเพื่อรู้จักชื่อเสียงเรียงนาม เรื่องราวของแต่ละฝ่ายสั้น ๆ ฯลฯ) อีกเกมหนึ่งที่สนุกในการให้คนแนะนำตัวคือ "การโยน และจับลูกบอล" นอกจากจะใช้กับการแนะนำตัวแล้ว เกม เพลง หรือกรณีตัวอย่างสั้น ๆ ที่มีตัวเลือกให้คิดหรือตัดสินใจก็นำมาเป็นตัวช่วยในการแบ่งกลุ่ม เพื่อทำกิจกรรมต่อไป ที่ สำคัญหากชาวบ้านเขามีเกม เพลง หรือการละเล่นต่าง ๆ เรา ควรให้ออกสาเขา ได้แสดงความสามารถพิเศษของเขาด้วย ทั้งนี้ เกมหรือเพลงต่างๆ ที่เลือกมาควรมีเหตุผลด้วย เช่น เชื่อมโยง ไปสู่กิจกรรมต่อไป หรือช่วยสร้างประเด็น อย่างเช่นการกระซิบ ข้อความจากคนหนึ่งไปยังคนต่อไป เพื่อแสดงว่า ข้อมูลสามารถ แปรเปลี่ยนได้ เมื่อผ่านหลาย ๆ ปาก

หลังจากทำความเข้าใจกันแล้ว ผู้เข้ารับการอบรมก็บอก กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการมาเยือนและชวนพูดคุย เรื่อง ดิน พืชอากาศ ผลผลิต ชีวิตความเป็นอยู่ ตามไปจนถึงวิถีชีวิต บ้าน ช่างห้องหอ ที่นา ที่ทำกิน ว่าอยู่ตรงไหนของหมู่บ้าน ลักพักผู้

เข้าอบรมก็ถามชาวบ้านว่า ลองวาดแผนที่เพื่อแสดงจุดต่าง ๆ ที่พูดคุยกันมาดีไหม แล้วหยิบกระดาษขลุ่ย ปากกาเมจิกมาวาง ไว้ บางคนก็ยื่นปากกาเมจิกให้ชาวบ้าน ปรากฏว่า ทุกบ้านที่ไป มีเยาวชนและผู้ใหญ่ทั้งหญิงและชาย 2-3 คน มาช่วยกันวาด ส่วนคนอื่น ๆ จะคอยบอก คอยชี้ คอยดึง ด้านผู้เข้ารับการ อบรมก็แลกเปลี่ยนเป็นช่วง ๆ เช่น หมู่บ้านนี้มีผู้รู้หรือคนที่เป็น ปรารถน์ท้องถิ่นใหม่ เช่นหมอฟันบ้าน อย่างบ้านโพธิ์แดง สุพรรณบุรีก็มีคนทำขวัญนาค มีคนที่ชำนาญในการทำมัด ย้อม เป็นต้น คนเหล่านี้ถือเป็นทรัพยากรบุคคล

เมื่อทำแผนที่ชุมชนเสร็จขอให้ชาวบ้าน ช่วยนำเสนอ พร้อมทั้งอธิบายให้กลุ่มใหญ่ได้ฟัง โดยเปิดโอกาสให้มีการถาม- ตอบด้วย เสร็จแล้วทางผู้เข้ารับการอบรมก็ได้แลกเปลี่ยนกับทาง กลุ่มว่าแผนที่นี้แสดงอะไรให้กับเรา จากแผนที่นี้เราเห็นอะไร บ้างในเรื่องสุขภาพและการเจ็บไข้ได้ป่วย แล้วทรัพยากรในท้อง ถิ่นของเราละ เราเห็นอะไรบ้าง ป่าชุมชน แหล่งน้ำ ผู้รู้ในเรื่อง ต่าง ๆ ที่สำคัญเราได้เราได้เรียนรู้อะไรบ้างจากการทำแผนที่ บก.เชื้อใหม่ ที่สุพรรณบุรี ชาวบ้านบางคนบอกว่า "เพิ่งรู้ว่าใน หมู่บ้านของเรามีของดี ๆ อยู่มากมาย" กิจกรรมนี้จึงสะท้อน ว่าหากเราให้เขาเป็นเจ้าของเรื่อง เป็นคนลงมือดำเนินการ เขา จะเกิดความมั่นใจ เกิดความเชื่อมั่นว่าเขาทำได้

กิจกรรมต่อเนื่องจากการทำแผนที่ชุมชน หลังจากพัก ดื่มน้ำ ทานขนมกันแล้ว ก็คือการเดินสำรวจชุมชน โดยเดินไป รอบ ๆ หมู่บ้าน เพื่อดูสิ่งทีวาลงบนแผนที่และเพื่อเพิ่มเติม ความรู้ผู้เข้ารับการอบรมด้วย เมื่อไปถึงจุดไหนที่เห็นในแผนที่ หรือพบอะไรที่น่าสนใจก็หยุดดู..ฟัง..พูดคุย..รู้สึก..คิด..ถาม คำถาม อธิบาย จดบันทึก ถ่ายภาพ พิจารณา ว่าสถานที่นี้ สิ่งนี้ หรือคนนี้ เชื่อมโยงกับชุมชนอย่างไร เดินต่อไป แล้วก็ทำอย่าง เดิม นั่นก็คือหยุด ดู ฟัง บันทึกและถ่ายภาพอีก จนเดินกลับ มา ถึงจุดเริ่มต้น นั่งพักแล้วทบทวนการสำรวจ รวมถึงผลที่ได้ภายใน

กลุ่มที่เดินด้วยกัน แล้วจึงกลับเข้ามานำเสนอกับกลุ่มใหญ่ จากนั้นผู้เข้ารับการอบรมคนหนึ่งก็นำการพูดคุยเช่น เราได้เห็นอะไรบ้างจากการสำรวจ แผนที่กับการเดินสำรวจคล้ายกันไหมและต่อท้ายด้วยสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการออกไปเดินสำรวจ บางกลุ่มก็ใช้ช่วงเวลานี้ต่อเติมแผนที่ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พอทำแผนที่ชุมชน ออกไปเดินสำรวจชุมชนกันแล้ว ผู้เข้ารับการอบรมก็ชวนชาวบ้านฝึกฝนด้วยการนอน (จริง ๆ นอนลงไปบนพื้นศาลาวัดนั่นแหละ ก็เขาเช็ดถูกกันสะอาดแล้วนี่) ชาวบ้านนอนหงายเอามือวางไว้ข้างตัว หลังตาพอสบาย แล้วผู้เข้ารับการอบรมก็พูดว่า เราแต่ละคนมีอวัยวะส่วนต่างๆ ที่ทำให้ร่างกายสามารถทำอะไรได้ ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหว การคิดและอื่นๆ ดังนั้นจึงอยากเชิญชวนให้ขอบคุณอวัยวะทุกส่วน เริ่มตั้งแต่ศีรษะ เรามีผมปกคลุมอยู่ไหม ขอให้เอาจิตไปไว้ที่เส้นผม หายใจเข้า ขอบคุณเส้นผม หายใจออก ยิมให้กับเส้นผม หายใจเข้า ขอบคุณสมอง หายใจออกยิมให้กับสมอง แล้วก็ขยับไปส่วนอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นดวงตา จมูก ปาก ฟัน ฯลฯ จนถึงนิ้วเท้า เสร็จแล้วอาจจะให้นอนหลับสัก 5-10 นาที แล้วชวนให้ลุกขึ้น บก.เคยทำไหม ขอบคุณอวัยวะในร่างกายนี้ คนที่ทำแล้ว เขาบอกว่าดีจริงๆ เพราะไม่เคยคิดจะขอบคุณเลย ใช้มาเป็นเดือนๆ เป็นหลายสิบปีแล้ว อ้อ! ลืมบอกไป มีคนเขาตั้งชื่อให้กับกิจกรรมนี้ไว้เพราะมากเลย ว่า **"สอนฝึกตระหนักรู้"**

เมื่อผู้คนลุกขึ้นมาจากการสอนฝึกตระหนักรู้แล้วบรรยากาศก็เริ่มสนุกเพราะช่วงที่นอนหลับ บางคนนอนกรน ก็จะมีการแซวกัน นอกจากนี้ผู้เข้ารับการอบรมกับชาวบ้าน ก็เริ่มคุ้นเคยกันมากขึ้น ผู้เข้ารับการอบรมก็ถามชาวบ้านว่า เป็นอย่างไรบ้างที่ได้ขอบคุณส่วนต่างๆ ของร่างกายและได้จับ ซึ่งคำตอบของชาวบ้านก็จะโยงเข้าสู่เรื่องสุขภาพอนามัย และคนก็จะบอกว่าการกายของตนเป็นอย่างไร แข็งแรงหรือมีอาการบางอย่าง ไม่สบายตรงไหนบ้าง ส่วนใหญ่คนแต่คนแก่ ก็มีอาการปวดเมื่อยเป็นโรคความดัน เบาหวาน พวกเด็กๆ และเยาวชนก็สบายดี ยังไม่มีโรคภัยมาเบียดเบียนที่สุพรรณบุรี มีน้องผู้หญิงคนหนึ่งเป็น ออสุม (อาสุมสัททิก

สารารณสุขประจำหมู่บ้าน) ดูเธอเป็นวัยรุ่นมากเลย ได้ไปอบรมการเดินแอโรบิก เธอก็เลยชวนคนในหมู่บ้านมาเดินกัน แรกๆ ก็มีสาว ๆ มาเดินอยู่ไม่กี่คน ตอนหลังนี้พวกผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ ก็เริ่มเข้ามาขยับแข้งขยับขาด้วย ผลปรากฏว่า อาการเจ็บป่วยก็ลดลง พอได้ฟังอย่างนี้ ผู้เข้ารับการอบรมก็เลยชวนชาวบ้านทำแผนที่ร่างกาย โดยให้คนลงไปนอนหงายบนกระดานคนหนึ่ง วาดโครงร่างของคนนั้น แล้วพูดคุยกันว่าคนในหมู่บ้านส่วนมากสุขภาพดีหรือไม่ ถ้าดีเป็นเพราะอะไร ถ้าไม่ดีเป็นโรคอะไรกันบ้าง มีสาเหตุมาจากอะไร แล้วให้เวลาเขาได้พูดคุย เขียนหรือวาดรายละเอียดลงบนภาพโครงร่างนั้น ตอนนี้เป็นแถวชาวบ้านเขาสนุกสนานกับการพูดคุย แลเปลี่ยนในกลุ่มเขาเองมากเลย มีการหยอกเย้าหรือหัวเราะกันเป็นระยะๆ บางกลุ่มเขาวาดโครงร่างลงบนกระดาษสองแผ่น แผ่นหนึ่งให้เป็นโครงร่างของคนที่มีสุขภาพดี อีกแผ่นเป็นคนที่มีสุขภาพไม่ดี แต่บางกลุ่มเขาแบ่งโครงร่างเป็นสองส่วน ด้านขวามีสุขภาพดี ด้านซ้ายสุขภาพไม่ดี ต่อจากนั้นก็เป็นเวลาของการนำเสนอ แล้วพิจารณาว่าร่วมกันว่า คนในชุมชนของเรามีสุขภาพเป็นอย่างไร และเราควรจะทำอย่างไรเพื่อป้องกันและรักษาสุขภาพ

มาถึงตอนนี้ ผู้เข้ารับการอบรมก็ตั้งคำถามว่า จากการร่วมทำกิจกรรมกันมา ตั้งแต่ทำแผนที่ชุมชน เดินสำรวจ และทำแผนที่ร่างกายมีเรื่องอะไรที่เราพบในช่วงที่ทำกิจกรรมเหล่านี้ ที่เราสนใจอยากจะทำพูดคุยกันในรายละเอียด แล้วจึงแบ่งกลุ่มพูดคุยหัวข้อที่กลุ่มสนใจ ปรากฏว่า แต่ละกลุ่มก็เอาสิ่งที่พบเห็น สิ่งที่ได้พูดคุยตอนทำกิจกรรม มาเป็นประเด็นของกลุ่ม อาทิ การออกกำลังกายเพื่อสุขภาพ ใช้ชีวิตคน ใช้เลือกออก พอชาวบ้านคุยกันไปสักพัก ผู้เข้ารับการอบรมก็ชวนคิดว่า แล้วเรื่องที่คุณกันนี้ เราจะบอกต่อให้กับคนในหมู่บ้านของเราอย่างไรดี มีชาวบ้านเสนอว่า ทำเป็นโปสเตอร์ ไปติดไว้ในหมู่บ้าน อีกคนหนึ่งถามขึ้นมาว่า แล้วจะเขียนว่าอย่างไร อีกเสียงหนึ่งก็แทรกขึ้นมาว่า แล้วจะใส่รูปอะไรดี คราวนี้ผู้เข้ารับการอบรมก็หยิบกระดาษ A4 ให้กลุ่มลองออกแบบภาพ และข้อความ แล้วปล่อยให้เขาได้แสดงฝีมือ สักพักใหญ่ก็เห็นผู้เข้ารับการอบรมออกไปพร้อมกับชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ไปถ่ายภาพประกอบโปสเตอร์ตามที่กลุ่มได้ออกแบบไว้ บก.ลองดูภาพประกอบนี้ โปสเตอร์ของชาวบ้าน สู้โปสเตอร์ของมืออาชีพได้ไหม

นี่เป็นเรื่องราวของ P. การมีสิ่งร่วม L. การเรียนรู้ร่วมกัน และ A. การลงมือทำ อยากบอกอีกว่านี่เป็นเพียงน้ำจิ้มเท่านั้น อ้อเกือบลืม กิจกรรมที่เล่ามานี้ไม่ใช่เป็น PLA นะแต่เป็นเครื่องมือหรือตัวช่วย ให้เกิดกระบวนการ PLA และไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำทีละกิจกรรม อาจทำกิจกรรมต่างๆ ไปพร้อมกันเลย อันนี้ให้ดูสถานการณ์ก็แล้วกัน อย่างกลุ่มที่ไปสุพรรณบุรี กลุ่ม

บ้านไม่มุ้ง เขาทำทีละกิจกรรม ในขณะที่กลุ่มบ้านโพธิ์แดง เขาเห็นว่าคนมากันเยอะ และชาวบ้านต้องรีบเข้าไปที่นา จึงแบ่งชาวบ้านเป็นสามกลุ่ม ทำแผนที่ชุมชนกลุ่มหนึ่ง อีกกลุ่มหนึ่งทำแผนที่ร่างกาย กลุ่มสุดท้ายออกไปเดินสำรวจ ที่สำคัญตัวช่วยไม่ได้มีแค่ 3-4 ตัวนี่ละ กิจกรรมอื่นๆ ที่ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมทำแบบ PLA ก็สามารถนำมาใช้ได้ทั้งสิ้น และต้องไม่ลืมว่า คนเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่ง

หากจะมองย้อนกลับไปเพื่อการเข้าไปฝึกใช้กระบวนการ PLA ของ สต.และเจ้าหน้าที่กองสุศึกษาซึ่งเป็นครั้งแรก อาจบอกได้เลยว่าเขาทำได้ดีพอสมควร ต่อไปเมื่อเข้าไปดำเนินการในพื้นที่จริงๆ ของเขา ซึ่งเขาจะต้องเข้าไปในชุมชนหลายครั้ง เขาคงทำได้ดีขึ้น ๆ สิ่งที่เขาควรปรับน่าจะเป็นเรื่องของการควบคุมกระบวนการ คืออาจจะปล่อยให้ป็นธรรมชาติบ้าง โดยให้ความช่วยเหลือ ประคับประคองในจุดที่เหมาะสมและจำเป็นเท่านั้น นอกจากนี้อาจจะต้องลดการตั้งคำถามลงบ้าง พยายามให้บรรยากาศเป็นการแลกเปลี่ยนกันให้มาก ที่สำคัญคือต้องพูดให้น้อย ฟังให้มาก แต่เราพูดมาก ฟังยาก ซึ่งอาจเป็นเพราะเราเคยเข้าไปในฐานะของวิทยากร อาจารย์เจ้าหน้าที่ เราเลยคิดการบรรยายการให้ความรู้ ที่ใช้วิธีพูดเป็นหลัก แต่การบรรลุเป้าหมายโดยนัยของ PLA ต้องอาศัยเวลาและเรียนรู้ อย่างต่อเนื่อง แล้วจะค่อย ๆ เห็นแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์เอง

อย่างไรก็ตาม กระบวนการ PLA ในช่วงแรกนี้ เป็นการสร้างความสัมพันธ์มากกว่า ยังไม่ได้เน้นเรื่องข้อมูล เรื่องแผนหรือเรื่องการสนองความต้องการ การแก้ปัญหาใดๆ ที่สำคัญเป็นการเตรียมคนที่เข้าไปทำงานในชุมชน ให้ตระหนักว่า จริงๆ แล้วชาวบ้านเขามีความรู้ มีทักษะในการตัดสินใจและดำเนินการเอง ดังนั้น เราจึงควรให้เขามีโอกาสได้แสดงศักยภาพ หากเราให้ "ใจ" กับชาวบ้านและได้ "ใจ" ของชาวบ้านแล้ว การจะทำงานพัฒนาให้เกิดความสมดุล มันคงและยั่งยืน คงไม่ใช่ "Mission Impossible" อีกต่อไป *

ด้วยจิตคารวะ
อ้อมทิพย์ เมฆรักภวนิช แคมป์